

Ю. Тимошенко, які потім були використані для пред’явлення звинувачень у суді).

П’ятий чинник – використання працівників апарату державних органів та транспорту, техніки та ін., які є у розпорядженні органів влади, під час виборчої кампанії. Роль цього ресурсу напевно чи можна применшувати.

Основні висновки. По-перше, необхідно підкреслити ту обставину, що перманентні виборчі кампанії виступають як необхідний та органічний елемент будь-якої організації демократичної політичної влади, оскільки враховують об’єктивну наявність низки чинників, що ставлять представника влади або провладної політичної сили, що бере участь у виборах, у становище, що дає йому чи їй деякі переваги перед іншими учасниками виборів.

По-друге, в умовах суспільств, що трансформуються, де немає досить сталих демократичних традицій, не існує реальне громадянське суспільство, використання адміністративного ресурсу, організація „апаратних” чи „адміністративних” виборчих кампаній може приводити та часто

приводить до спотворення результатів виборів, часто-густо їхньої фальсифікації. Це потребує використання низки запобіжних заходів, пов’язаних із недопущенням використання провладними силами деяких технологій, так званої „виборчої інженерії”, створення умов для компрометації політичних конкурентів, спотвореного використання медійних, фінансових, апаратних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лиллекер Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Лиллекер; [пер. с англ.]. – Х.: Изд-во „Гуманитарный центр”, 2010. – 300 с.
2. Полторац В. Избирательные кампании: научный поход к организации / В.А. Полторац, О.В. Петров. – К.: Знання України, 2004. – 120 с.
3. Кудинов О. Основы организации и проведения избирательных кампаний в регионах России / О.П. Кудинов. – Калининград: Янтарный сказ, 2000. – 469 с.

УДК 323.39:323.22/.28 (477) «1991/20»

Шаталова Г. М.
ПТУ №32 м. Харків

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ПАРАМЕТРИ ЕЛІТИ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ 1991 РОКУ

У статті розглянуті проблеми формування української політичної еліти після 1991р. Увага приділена структурно-динамічним характеристикам цього процесу, а також деяким специфічним особливостям, притаманним сучасній українській еліті.

Ключові слова: еліта, політична еліта, елітарні сегменти, етапи формування еліти, олігархізації політичного режиму.

Шаталова Г. М.

СТРУКТУРНО-ДИНАМИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ЭЛИТЫ В УСЛОВИЯХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В УКРАИНЕ ПОСЛЕ 1991 ГОДА

В статье рассмотрены проблемы формирования украинской политической элиты после 1991г. Уделено внимание структурно-динамическим характеристикам этого процесса, а также некоторым специфическим особенностям, присущим современной украинской элите.

Ключевые слова: элита, политическая элита, элитарные сегменты, этапы формирования элиты, олигархизация политического режима.

**STRUCTURAL AND DYNAMIC PARAMETERS OF ELITE
IN THE CONDITIONS OF POLITICAL TRANSFORMATION
IN UKRAINE AFTER 1991**

The article examines problems of formation of Ukrainian political elite after 1991. Attention is given to the structural and dynamic characteristics of this process together with some specific features, which are unique to the contemporary Ukrainian elite.

Key words: *Elite, political elite, elite segments, stages of formation of elite, oligarchization of political regime.*

Масштабні трансформації, які відбулися у межах третьої хвилі демократизації (за С. Хантінгтоном) залишаються привабливою темою політичних досліджень. Осмислення цих питань у політичній науці здійснюється також у рамках транзитологічного підходу, що робить акцент не на об'єктивних умовах і „передумовах” демократії, а на діяльності головних політичних акторів, перш за все, на стратегічні вибори та дію політичних еліт. 20-річний досвід побудови незалежних держав на теренах колишнього СРСР, особливо у порівняльному ракурсі, свідчить про те, що структура, поведінка еліти, її вміння відрізнити національний інтерес від будь-якого іншого – це ті фактори, які можуть стати вирішальними у питанні демократичних перетворень. На початку 90-х років усі республіки СРСР мали однорідну партійно-номенклатурну еліту, однакові політичні інституції, які здійснювали владні функції та фактично одну мету – створення незалежних національних демократичних держав. Але сьогодні спектр політичних режимів пострадянських країн є настільки широким, що викликає закономірний науковий інтерес стосовно політичних практик, що використовують еліти, елітних альянсів, перспектив розвитку „правлячого класу”. Ці обставини визначають *актуальність* дослідження проблем, пов'язаних з формуванням і діяльністю української еліти після 1991 року.

Проблеми формування української еліти знаходяться у фокусі уваги вітчизняних дослідників: Ф.Рудича, М. Головатого, М.Шульги, О. Крюкова, М.Михальченка, М.Пірен, О.Новакової, Л.Мандзій та ін.

Незважаючи на те, що існує досить багато літератури з цієї проблематики, залишається коло не вирішених питань, що склали проблемне поле цієї статті. В їх числі – проблема генезису сучасної української еліти, її структурні та динамічні характеристики. А цей проблемний вузол породжує головне питання – про ступень і характер

впливу еліти на процес демократичної модернізації політичної системи України.

Метою статті є визначення структурних і динамічних параметрів еліти сучасної української держави (після 1991 року), її ролі у процесах політичної трансформації, які відбуваються у країні.

Для досягнення цієї мети нам необхідно зробити декілька теоретичних уточнень. *По-перше*, необхідно конкретизувати корелятивну взаємозалежність термінів „еліта”, „правляча еліта”, „політична еліта”. Як відомо термін „еліта” походить від латинського *eligere* і французького *elite* – найліпший, добірний. Згодом цей термін став застосовуватися до найвищих соціальних груп у системі ієрархічного суспільства. Сьогодні частіше за все „елітою” називають осіб, які отримали найвищий індекс у галузі їх діяльності. З цієї точки зору правомірно говорити про економічну, культурну, інформаційну і т. ін. еліту суспільства. Якщо гіпотетично з'єднати ці структурні ланки у єдине ціле, ми отримаємо те, до чого сьогодні використовують термін „правляча еліта”. Дійсно, в епоху постмодерного, інформаційного суспільства, якого досягло людство в особі свого „авангардного загону”, культурна, інформаційна верхівка має ресурсний набір, якій дозволяє виконувати деякі владні функції. Політична ж еліта – це соціальна спільнота, яка виступає суб'єктом підготовки найважливіших стратегічних рішень у сфері політики і яка володіє необхідним для цього інституційним і правовим інструментарієм. Саме політична еліта буде знаходитись у фокусі нашої уваги. *По-друге*, необхідно визначитися з методологічними підставами нашого дослідження. Певних труднощів у цьому питанні додає факт стрімкого збільшення теорій еліт у ХХ ст. (що навіть визначило появу нового дисциплінарного напрямку у політології – елітології). Ми обмежуємо методологічну основу дослідження класичними теоріями еліт В. Парето і Г. Моска, які побудовано згідно з альтиметричним принципом та

критерієм заслуг (a merit criterion) [1, с. 81-82]. Оскільки геополітичний розкол в Україні набув стійкого характеру (у суспільно-політичному плані він відбивається у регіоналізації країни), для аналізу проблеми, що розглядається, ми додаємо теорію „багатоскладових” (сегментованих) суспільств Аренда Лейпхарта [2; 3]. Вона містить необхідний дослідницький інструментарій, якій можна використовувати під час аналізу елітної поведінки у суспільствах, де „політичні протиріччя у цілому збігаються з лініями соціального розділу суспільства” [2]. Далі А. Лейпхарт уточнює, що „сегментарні протиріччя можуть мати релігійний, ідеологічний, мовний, регіональний, культурний, расовий або національний характер” [2].

Початок структурування політичної еліти припав на перші роки незалежності, коли у її складі чітко визначились три сегмента. Найбільш чисельний з них – радянська партноменклатура, яка була генетично пов’язана з попереднім режимом, але мала дуже важливий для побудови та функціонування держави бюрократичний ресурс. Другий сегмент – це національно (іноді – націоналістично) зорієнтована колишня радянська опозиція (її харизматичним лідером був В. Чорновіл). Вона мала міцну підтримку численної української діаспори за кордоном, якій за попередні роки горбачовської „перебудови” вдалося поширити вплив на певну частину українського суспільства. У третьому елітарному сегменті опинились так звані „нові українці” – найбільш заможна група представників кооперативного руху та тіньового сектора радянської економіки. До цього елітного конгломерату Д. Видрін та Д. Табачник застосували термін „переделіта”: „Здобувши державну незалежність і суверенітет 1991 р., Україна виявилась, напевно, найбільшою у світі країною, яка не мала політичної еліти. Владний конгломерат із колишніх партійних функціонерів і колишніх політичних дисидентів можна було б назвати переделітою” [4, с.24-25]. До цього слід додати, що саме у той час були закладені основи сучасного геополітичного протистояння, що змушує сьогодні віднести Україну до „сегментованого суспільства”. Після серпня 1991 р., коли перед опозицією раптово відкрилася можливість стати єдиною правлячою і головною частиною політичної еліти незалежної України, вона виявилася неготовою до здійснення політики на загальнодержавному рівні. Опозиційна еліта розраховувала в основному на ентузіазм населення й відданість мас національній ідеї,

на інформаційну і спонсорську підтримку діаспори, але фактично нічого не зробила для альянсу з представниками бізнесу й господарського директорського корпусу. Потенціалу опозиції вистачило на західні області України, де відбулися дуже значні та швидкі в часі зміни у складі правлячої еліти, але у східних і південних областях правляча еліта, якщо й змінювалася, то за „старими” правилами, і відбувалося це дуже повільно. Цей процес має довготривалі та масштабні наслідки, а помаранчева революція є найбільш значущим з них.

Звертаючись до проблеми формування сучасної політичної еліти України, відомий український соціолог М. Шульга виділяє такі етапи цього процесу [див.5, с. 34-36]:

I. 1989-1994 рр. Здійснюється конвертація політичного й адміністративного капіталу „старої еліти” (робітників партійних, радянських, комсомольських органів, керівників підприємств) в економічні. Крім того, зазначає М.Шульга, почалося форсоване накопичування фінансового капіталу у лідерів злочинних угруповань, які діяли як у сфері економіки, так і у кримінальному секторі.

II. 1994-1999 рр. Здійснюються радикальні зміни у складі еліти, М.Шульга визначає три її її складових: „стара правляча”, „нова правляча”, „нова кримінальна”. Саме з цього етапу „великий бізнес” стає основним джерелом рекрутування політичної еліти, а колишня національна опозиція остаточно вилучається з її складу.

III. 2000-2004 рр. У цей період відбувається черговий перерозподіл владного ресурсу, зазначені три елітні угруповання об’єднуються в одне ціле (Шульга називає цю еліту „прокучмівської”).

IV. 2004 р. Помаранчева революція, що почалася в кінці 2004 р., сприяла різкому розколу в елітному середовищі. Революційні події сприяли масовому поповненню правлячої верхівки особами за одним критерієм – вороже ставлення до попереднього режиму. Це спричинило несподіваний, але цілком передбачуваний результат: досить швидко громадяни України відчули стрімке зростання управлінської некомпетентності органів виконавчої влади і, як наслідок, посилення ролі регіональних еліт у суспільстві у цілому.

Як ми бачимо, періодизація процесу формування еліти М. Шульги побудована на структурних змінах самої еліти. Процес елітоутворення у Л.С. Мандзій розміщено у інституціонально-правове поле становлення української незалежної держави. Вона відокремлює три етапи становлення

правлячої політичної еліти України, які збігаються з: I. етапом становлення незалежності (1991-1994), II. етапом розбудови політичних інституцій (1994-1997) та III. етапом формування політичних інститутів на новоствореній законодавчій базі (1998-1999) [див. 6]. Дисертаційна робота Л.С. Мандзій була захищена у 2003 році, але згідно з означеним критерієм ця періодизація легко може бути продовжена.

Досить оригінальним є композиційний ландшафт елітоутворення в Україні, якій окреслює А. Фісун [7, с.183-184]. Застосовуючи неопатримоніальний підхід до аналізу посткомуністичних модернізацій, він констатує, що на середину 1990 р.р. в Україні відбулося об'єднання інтересів неопатримоніальної бюрократії, політичних рентазорієнтованих підприємців і голови держави (саме він монополює контрольне використання силових ресурсів держави). До кінця 1990-х рр. у цій елітній конфігурації суттєво зростає вплив рентазорієнтованих акторів, що мало наслідками деяку парламентаризацію політичної системи, ослаблення позицій президента та розгортання горизонтальної вертикалі влади (цей процес А.Фісун визначає як „політичну раціоналізацію”). Неопатримоніальна бюрократія здійснила спробу змінити цю ситуацію на свою користь, у результаті чого держава частково відновила позиції в економічній сфері (відбувся процес „силової раціоналізації” за висловлюванням А.Фісуна). Але „силова раціоналізація” не була доведена до кінця і відбувся варіант продовження „політичної раціоналізації” під час Помаранчевої революції. Після неї на політичному полі України склався „елітний конгломерат” у складі декількох загальнонаціональних лідерів, з практично рівним політичним потенціалом. Заходи з централізації влади, що здійснює В. Янукович, у цілому не змінюють окреслену тенденцію, вважає А.Фісун, а потужності основних політичних гравців в умовах існування політичної конкуренції об'єктивно сприяють закріпленню демократичних „правил гри”.

Усі розглянуті періодизації відображають одну важливу тенденцію, яку деякі дослідники характеризують як „олігархізацію” сучасного політичного режиму в Україні [див. 8]. У загальному вигляді – це домінування у складі політичної еліти представників тих чи інших бізнес-груп і політичні, економічні, соціальні наслідки цього процесу. Це явище не є чимось екстраординарним, з ним стикалися у різні часи в різних формах багато сучасних демократичних країн. У деяких з них

олігархічні форми правління набували стійкого характеру (можна згадати у цьому контексті Венеціанську республіку) і існували до тих пір поки у суспільстві не виникав запит на нову еліту та нові демократичні процедури. Тут необхідно нагадати, що демократія як форма правління взагалі виникла з необхідності захищення приватної власності і впродовж всього свого існування не втрачала цієї базисної характеристики. У цьому контексті збільшення впливу на державу з боку провідних бізнес-структур, яке сьогодні спостерігається в Україні, є явищем цілком зрозумілим: їм є, що втрачати і що захищати. І якщо спиратися на досвід інших країн, то така ситуація буде зберігатися до тих пір, поки фінансово-промислові групи не навчаться доручати управління державою своїм агентам-політикам і нове статус-кво не буде юридично закріплено в законах відокремлення політики від бізнесу. А це ставить на порядок денний важливе питання – хто і де таких політиків буде готувати? Варіант підготовки державних керівників за кордонами країни виявився нежиттєздатним. Залишаються вітчизняні навчальні заклади, політичні партії, органи місцевого самоврядування. При збереженні загального демократичного вектора розвитку країни саме цим інституціям з часом доведеться стати основною „кузнею” державних кадрів вищої ланки.

Таким чином, як ми бачимо, за 20 років українська еліта у своєму розвитку пройшла декілька етапів. Місце моноліту номенклатурної піраміди часів СРСР зайняли елітні угруповання, що знаходяться між собою у відносинах конкуренції. Еліта втратила велику частину важелів влади, що малися у старого правлячого класу. У цих умовах зросла роль економічних факторів для керування суспільством, також постійно треба було шукати союзників, іти на тимчасові альянси заради досягнення конкретних цілей. Замість стабільного правлячого класу із сильними вертикальними зв'язками між його поверхами створено декілька динамічних елітних груп, між якими активізувалися зв'язки горизонтальні і неформальні. Тому ми можемо виділити в Україні дві осі розгортання елітних груп – вертикальну, як і в кожному суспільстві, та горизонтальну, як у „сегментованому” суспільстві.

Незаперечним є той факт, що сьогодні практично єдиним джерелом рекрутування еліти є великий бізнес (у перші роки незалежності ці джерела були більш різноманітними – політичні партії, суспільні

рухи, інтелігенція поставляли кадри у склад еліти). Ми вважаємо, що це процес об'єктивний, пов'язаний зі змінами форм власності, який відбувся у 90-ті роки, а також з відсутністю розвиненого громадянського суспільства в Україні.

Але суверенна держава у сучасному світі, як показують чисельні приклади, може бути життєздатною тільки за наявності у неї політичної еліти, яка чітко усвідомлює національний інтерес, є його провідником у самої країні та за її межами. Формування саме такої еліти – довготривалий і складний процес, але це є умовою виживання суверенної держави у сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сартори Дж. Вертикальна демократія / Д.Сартори // Поліс. – 1993. – № 2. – С.80-84.
2. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы [Електронний ресурс] / А.Лейпхарт // Поліс. – 1992. – № 1. – Режим доступу: [http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/L](http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/L/1992-1-21-Lijphart-nogosotavnie_obshestva_i_demokraticheskie_rezhimi.pdf)
3. Лейпхарт А. Со-общественная демократия [Електронний ресурс] / А.Лейпхарт // Поліс. – 1992. – № 2. – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=50
4. Видрін Д. Україна на порозі ХХІ ст.: політичний аспект / Д. Видрін, Д.Табачник – К.: Либідь, 1995. – 294 с.
5. Шульга М. Етапи становлення політичної еліти в Україні в роки незалежності / М.Шульга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 4. – С. 24-37.
6. Мандзій Л. Правляча політична еліта України: суть та етапи становлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 „Політичні інститути і процеси” / Л. С. Мандзій. – Львів, 2003. – 20 с.
7. Фисун А. К переосмыслению постсоветской политики: неопатримониальная интерпретация / А.А.Фисун // Политическая концептология. – 2010. – №4. – С.158-187.
8. Новакова О. Політична еліта України: проблема демократичної консолідації [Електронний ресурс] / О. В. Новакова // Політичний менеджмент. – 2006. – Спецвипуск. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=l&n=74&c=1740>.

УДК 321(470)

Ключник Р.М.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РОСІЙСЬКИЙ ДОСВІД ВИРІШЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ

Проаналізовано динаміку розвитку політичної системи Російської Федерації протягом останніх двадцяти років. Розглянуто основні особливості вирішення політичних криз в умовах пострадянської політичної системи на прикладі Росії. Проаналізовано досвід використання превентивних заходів для запобігання кризовим явищам у політичній сфері. Виокремлено основні риси, притаманні російській моделі вирішення політичних криз.

Ключові слова: політична криза, політичний конфлікт, політична система, політичний режим, демократія, опозиція.

Ключник Р.М.

РОССИЙСКИЙ ОПЫТ РАЗРЕШЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ КРИЗИСОВ

Проанализирована динамика развития политической системы Российской Федерации на протяжении последних двадцати лет. Рассмотрены основные особенности разрешения политических кризисов в условиях постсоветской политической системы на примере России. Проанализирован опыт использования превентивных мер для предотвращения кризисных явлений в политической сфере. Выделены основные черты, свойственные российской модели разрешения политических кризисов.

Ключевые слова: политический кризис, политический конфликт, политическая система, политический режим, демократия, оппозиция.